

Tóth-Varga Violetta

A dívány kultúrtörténete környezetpszichológiai perspektívában

Nathan Kravis *On the Couch: A Repressed History of the Analytic Couch from Plato to Freud* című könyvének környezetpszichológiai olvasata

Bevezetés

Nathan Kravis 2017-ben megjelent kötete első látásra is szemet gyönyörködtető példány, egy album, amit már csak a képei miatt is szívesen lapozgat az ember. A könyv borítóján Ramon Casas y Carbó katalán festő telített színvilágú festménye látható, mely első pillantásra furcsának hathat, hiszen távolról sem az analitikus rendelők világát idézi. Az „After the Ball” vagy másutt „Decadent Young Woman After the Dance” címet viselő, 1895-ös (máshol 1899-es keltezéssel szereplő) festményen egy fiatal nő látható, aki hanyag eleganciával veti el magát egy párnákkal dúsan megrakott kanapén. A fáradtságtól elaléló testének szemmel láthatóan jólesik a pihenés, tekintete befelé figyel. Kezében egy könyvet is tart, melybe talán az előző percekben beleolvasott, de elkalandozó gondolatai úgy tűnik, nem hagyják a könyvbe mélyedni. Ha a fekvő hölgy ruházata és a festmény címe nem orientálná a gondolkodásunkat, képzelhetnénk azt is, hogy éppen elmélázik az imént olvasottak fölött. A festmény címét ismerve azonban képzeletünk inkább az elmúlt órák báli történéseivel tölti meg a nő gondolatait.

De vajon hogyan kapcsolódik mindez a pszichoanalízis világához?

Voltaképpen nagyon is szorososan, ha követjük a szerző, Nathan Kravis tudományokon átívelő gondolatmenetét, ugyanis a pszichoanalitikus pszichiáter szerző úgy foglalkozik könyvében a pszichoanalízis ikonikus tárgyának, a kanapének a történetével, hogy azt szélesebb kontextusba helyezi, és annak kultúrtörténeti jelentéseit vizsgálja. Valójában a fekvő testtartás, sőt a „fekvő beszéd”, vagyis az analitikus szetting téri-fizikai aspektusának historiográfiai és kultúrtörténeti vonatkozásait kutatja, annak egyes történelmi korszakokban előbukkanó megnyilvánulási formáit keresi. Közvetlenül tehát nem az analitikus technikáról ír, hanem annak a szettingnek a múltjáról, amikor egy fekvő helyzetben lévő személy beszél egy (olykor akár láthatatlan) másikhoz.

A szerző a pszichoanalízisbeli kanapéhasználat interdiszciplináris megközelítésű feltárásához olyan háttérrel teremt, amelyben megjelennek a klasszikus antikvitástól kezdve a modern művészet- és kultúrtörténet idevonatkozó fejezetei is. A bútortörténeti kérdések mellett áttekint olyan területeket is, amelyek első megközelítésre igencsak távolinak tűnnek a pszichoanalízis világától, így többek között az öltözködés változásait, a portréfestészet, az olvasás, az illem és a kényelem alakulását a történelem során. Ezek ágyaznak meg az utolsó fejezeteknek, melyekben felvázolja az orvostudomány és általában a gyógyító műfajok történeti változásait, hogy végül áttérjen Freud díványára és a kortárs analitikus rendelők el- és berendezésére, illetve ennek lehetséges jelentésrétegeire. A szerző különböző tudományterületeket átfogó gondolatmenetét mindvégig igényes és jól válogatott képek kísérik, így az általa leírtak még inkább megfoghatóvá, érzékelhetővé válnak.

Kravis könyvéről az elmúlt években számos recenzió született, melyek a legkiválóbb pszichoanalitikus és pszichiátriai folyóiratokban (*International Journal of Psychoanalysis*, *Psychoanalysis and History*, *The Psychoanalytic Quarterly*, *Contemporary Psychoanalysis*, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, *History of Psychiatry*, *American Journal of Psychiatry*, *Bulletin of the History of Medicine*) jelentek meg. A recenziók egyöntetűen kiemelik a téma kontextualitását, igényességét, izgalmasan sokrétű megközelítésmódját, és persze ugyancsak méltatják a gazdag és színvonalas képanyagot. Egy művészeti portál (Epstein, 2018) ugyan a szöveget felületesnek és fókuszátlatlannak, bizonyos kérdések kifejtését elnagyoltnak tartja, kétségbe vonja a szerző írói tehetségét is, de a remek témaválasztást és a megközelítés újszerűségét ő is elismeri.

Habár a könyv témaválasztása, izgalmas interdiszciplináris szemlélete igencsak illeszkedik a recenzens érdeklődéséhez, ez a könyvismertető mégis leginkább azért született meg, hogy kiemelje a kötetben szereplő tartalmaknak egy eddig még nem explicitált szemléleti keretét is. A pszichoanalitikus, a pszichoterápiás, a történeti és a művészeti diskurzus evidens módon rajzolódik ki a témából, ugyanakkor roppant érdekes, hogy sem maga Kravis, sem a könyvről született recenziók nem tesznek említést a kötet fontos környezetpszichológiai relevanciáiról. Holott a mű implicit módon azt mutatja be, hogy az egyént körülvevő tárgyi világ a maga társadalmi, történeti és kulturális kontextusával milyen módon gyakorol hatást az emberi viselkedésre, gondolkodásra. Emellett persze bemutatja azt is, hogy az adott emberi viszonyulás miképpen hat vissza a (tárgyi) kultúrára, a gondolkodásra, a gyógyításra vagy akár a művészettörténetre, azaz mindvégig az ember és szociofizikai környezetének kölcsönös egymásra hatásáról ír, miközben egy bútordarab és használatának történetét mutatja be. Azzal a ki nem mondott környezetpszichológiai alapvetéssel dolgozik, hogy minden jelenség csak a maga természetes közegében, annak idői és térbeli vonatkozásában, tárgyi kellékeivel és kultúrtörténeti jelentésrétegeivel együtt tárulhat fel igazán. Persze kézenfekvő magyarázatként kínálkozik a környezetpszichológiai szemlélet hiányzó voltára a szociofizikai környezet nem vagy nehezen tudatosuló természete, vagyis az, hogy a környezet használata közben általában nem tudatosulnak a terek s a bennünket körülvevő tárgyak tulajdonságai (Holahan, 1982; Düll, 2009). Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben a környezetpszichológia irányzata már jócskán kivívta magának azt a jogot a

tudományos életben, hogy figyelembe vegyük az általa felkínált értelmezéseket, magyarázatokat. Ez indokolja a szokásosnál bővebb könyvismertetőmet, mert az alábbiakban, amellett, hogy a kötet tartalmát röviden bemutatom, ahol ez releváns, környezetpszichológiai kontextusba is helyezem, s betekintést nyújtok abba, hogy mit mond ugyanazokról a kérdésekről a környezetpszichológia, hol találkozik a két megközelítés, s milyen egyéb kontextusok lehetnek még relevánsak.

A kötet kilenc fejezetre tagolódik: az első hétben ismerkedhetünk meg mindazzal az ismeretanyaggal, melyre Kravis fontos előzményként tekint, az utolsó két fejezetben pedig a jelent vizsgálja. Azt a folyamatot is szeretném szemléltetni, ahogy a szerző – kitágítva és komplex kulturális kontextusba helyezve az eredeti kérdésfeltevést – a kanapéval kapcsolatos vizsgálódásai középpontjába a fekvő testhelyzetben zajló beszédet helyezte.

A kötetet Kravis egy saját élményével nyitja: évtizedekkel ezelőtt a New York-i metróban egy katolikus egyház által indított plakátkampányra lett figyelmes, mely egy klasszikus viktoriánus kanapé fotójával és a következő szöveggel szólította meg az embereket: „Vannak, akik ugyanezt a lelki békét találják egy padban ülve. Jöjjön haza Húsvétkor!”. Ez a plakát Kravis számára a kanapé ikonikus jelentésének megkérdőjelezhetetlen voltát jelentette, a pszichoterápiával, a pszichoanalízissel való egyenes megfeleltetését, hiszen a megnyugvás, a lelki béke egyetemes metaforájaként jelent meg a hirdetésben. Itt rögtön utalhatunk a környezetpszichológia egyik fontos gyökerének tekintendő humanisztikus földrajzi irányzatra, a helykötődés fenomenológiai elméletének leíróra, például Yi Fu Tuan (1977) teóriájára, aki szerint vannak olyan helyek és tárgyak, melyekre nem egyszerűen külső körülményként vagy díszletként kell tekintenünk, hanem amelyek önmagukban is jelentést hordoznak. Noha az értelmezésük többé-kevésbé általánosnak tekinthető, jelentésük mégsem feltétlenül statikus, az idők folyamán akár más jelentést vagy a jelentések más árnyalatát veheti fel. Máshonnan közelít, de hasonló mondanivalót fogalmaz meg Hernádi (1982), aki szerint a tárgyakban emberi célok tárgyasulnak, ezért értékközvetítőkként is működnek (Dúll, 2009).

A kanapé tehát – Kravis interpretálásában – az önismeret ikonikus tárgya, ezért annak történetét igyekszik feltárni könyvében. Múltfeltáró tevékenységét azonban a vonatkozó pszichoanalitikus irodalom alig-alig segítette, s döbbenetesen szembesült a kanapéhasználat kialakulását és előzményeit firtató szakirodalmak csekély voltával, a Freud előtti korszak teljes figyelmen kívül hagyásával. Talán ezért is emeli ki alcím gyanánt, hogy a kanapé „elfojtott történetét” kutatja.

Miért kanapé?

Kravis a „hőskorral” kezdi munkáját, a leginkább kézenfekvő előzménytől, azaz Freudtól, aki az általa kialakított szettingről mint a hipnotikus módszer maradványáról gondolkodott (Fairbairn, 1958; Gedo, 1995; Jacobson, 1995), hozzátéve azt a személyes indítékot is, hogy „nem bírom elviselni, ha napi nyolc órában bámulják az arcomat” (Freud, 1913, idézi Kravis, 2017, 7.). E kijelentést egyesek úgy értelmezik,

hogyan nehezen viselte a személyét vagy gondolkodását illető kritikát (Schachter és Kächele, 2010). A fekvő helyzetben ugyanakkor felfedezhetjük a proto-elmélet csíráját, az „analitikus álmodásának”, a bioni reverie-nek (Bion, 1962, Bergstein, 2013) a jelenségét. Ugyanakkor – teszi hozzá Kravis – ez utóbbi nem igényli feltétlenül a fekvő testhelyzetet, elegendő hozzá a szemtől szembeni helyzettől való tartózkodás. Empirikus kutatások egymásnak ellentmondó eredményre jutottak abban a tekintetben is, hogy az ülő vagy a fekvő testhelyzet kedvezőbb-e a szabad asszociáció áradásának, mindenesetre több analitikus szerző is megjegyezte, hogy szabad asszociáció áradása nem feltétlenül vezet terápiás nyereséghez (Bordin, 1966; Schachter és Kächele, 2010). Legalábbis Freud érvei a kanapé mellett nem nyújtottak kielégítő magyarázatot arra, hogy ez miért jobb, mint egy székben, az analitikustól kissé elfordulva ülni, ahogy azt például Fairbairn (1958) javasolta. Így hát Kravis szerint a kanapé kulturális jelentései is fontosak, bár nem feltétlenül tudatos elemként járulhattak hozzá ahhoz, hogy Freud ezt alkalmazza.

És valóban, a dívány az ember életének oly sok fontos eseményében nélkülözhetetlen bútordarab, hiszen végigköveti az életet a születéstől a halálig, az alvástól az erotikáig és a szexualitásig, a betegségtől a gyógyulásig, de tanúja az olvasás, a pihenés és a vétkezés momentumainak is. Ehhez a sarkalatos szerephez kapcsolhatóak a francia filozófus, Gaston Bachelard gondolatai is (aki az episztemológiai kérdések lélektani megközelítését boncolgatva sok adalékkal szolgál a környezetpszichológia számára is), különösen *A tér poétikája* (1963) című könyvében, ahol a terekhez kötődő érzelmek pszichológiai vizsgálatával foglalkozik. Megfogalmazza, hogy vannak olyan terek, helyek, tárgyak, melyek úgynevezett „bensőséges terek”, s ezáltal védelmező jelleget öltenek, a meghittség érzetével járnak. Bevezeti a topofília (menedéket, oltalmat, biztonságot nyújtó helyek) fogalmát, valamint a topoanalízist, amely lelki életünk helyeinek szisztematikus pszichológiai feltérképezése.

Winnicott más szemlélettel közelít, de némiképp hasonló eredményre jut a védelmezés, a biztonság fizikai megjelenését boncolgatva amikor – jellemzően az anya és csecsemője kapcsolatának és a baba egészséges személyiségfejlődésének alapjait fejtegetve – nagy jelentőséget tulajdonít a biztonságos alátámasztásnak, a jó holdingnak és handlingnek. Ahogy a stabilan tartó és ölelő szülői karok, a biztonságos helyek, ahová leteszik a kisbabát, úgy a kanapé is kényelmes, meleg tartási környezet tud biztosítani, amely hozzájárul az elég jó anyai gondoskodáshoz, amely a winnicotti elméletben párhuzamba állítható a páciens-terapeuta kapcsolattal (lásd Winnicott, 1960a; 1960b; 1962). Winnicott tanai sok szempontból izgalmasak a környezetpszichológiai megközelítések számára, mert az emberi és nem emberi környezet folytonosságát a gyermeki személyiség integrációja szempontjából igen fontosnak tartotta (lásd pl. Tóth-Varga, 2019; Tóth-Varga és Düll, 2019).

Mindezen felbukkanó, de a kanapéhasználatot egyértelműen mégsem indokló magyarázatok miatt Kravis a következő fejezetekben egyéb kultúrtörténeti vonatkozású rejtett tartalmak feltárása érdekében elindul visszafelé az időben, hogy felfejtse a fekvő testhelyzet társadalom- és kultúrtörténeti hagyományait, fontos kontextusait.

A „fekvő beszéd” (kultúr)történeti háttere

Ennek érdekében a 2. fejezetben az antik kultúrák nyomába ered, s két fontos előzményre bukkan. Egyrészt a fekvő testhelyzetben történő beszélgetés példajaként a görög *symposion* és a római *convivium* szertartásra, ahol a beszélgetéssel vegyített közösségi étkezés fekvő helyzetben zajlott. Ez kezdetben a státusz és a hatalom szimbóluma volt, de idővel minden társadalmi réteg számára a luxust, kiváltságot, élvezeteket és szabadidős elfoglaltságot jelentő tevékenységgé vált. Mindezeket Kravis korabeli sztélékről, kerámiákról, síremlékekről és mozaikokról készült fotókkal illusztrálja könyvében. Mindenesetre fontos felismerés, hogy a fekvő helyzet semmiképpen sem társult a tekintélynek való alávetettséggel, passzivitással, sokkal inkább jelentett társadalmi státuszt és kapcsolatokat, és persze megerősíti azt is, hogy nagyon is elképzelhető jelenség volt már az ókorban is más személy jelenlétében fekve beszélgetni. Ez azért is érdekes, mert a kortárs analitikus diskurzus egyik markáns kritikája a kanapé használattal szemben, hogy szükségtelenül infantilizálja, passzivitásba és regresszióba dönti a páciens (Schachter és Kächele, 2010).

Másrészt a fekvő testhelyzet a gyógyításhoz és a spirituális hagyományokhoz is szorosan kötődött az antik világban. Bár ezt Kravis itt nem fejti ki részletesen (talán azért, mert a modernkori előzményeknél részletesen foglalkozik az orvoslással kapcsolatos jelenségekkel), de mégis fontos látni, hogy az orvostudományt és a vallást az ókorban az álomjósítás kapcsolta össze, s az orvos-jósok mint első görög orvosok az *incubatio*, azaz az altatás módszerével dolgoztak, álomfejtés céljából alvókamrákat építettek Aszklépiosz templomaiban (Szabó, 2023), vagyis a gyógyítás és az alvás, a fekvés már ekkor összekapcsolódott.

A harmadik fejezetben Kravis a dívány újkori népszerűvé válásának történetébe vezet be bennünket. Az alváson kívüli fekvő testhelyzet szokása, divatja ugyanis az ókort követően hosszú időre kikopott az emberek nappali tevékenységei közül, ahogy általában a kényelem, a pihenés és a (mai fogalmaink szerint értendő) otthonosság sem töltött be fontos szerepet. A reneszánsz beköszöntével azonban lassú, de jelentős változás következett be, melynek jegyében a 17. században a bútorok és a lakás egyes helyiségei is kezdtek differenciáltabbá válni. A század elején Franciaországban újra divatba jöttek a fekvőszékek, ami az illem és a kényelem iránti attitűdök megváltozását tükrözte. Ugyanakkor ezek a székek még XIV. Lajos alatt is sokkal inkább az esztétikum, a reprezentativitás, mint a kényelem szolgálatában álltak, elnevezésük is jól tükrözte ezt, „aranyozott kényelmetlenségnek” nevezték őket. Kárpitozásuk csak később kezdődött, leginkább a francia bútorkészítők jóvoltából, akik a 17-18. század fordulóján elkezdték a karfával és háttámlával ellátott székeket kárpitozni is, mely végül a maihoz hasonló, komfortos kanapé megszületéséhez vezetett. Ez egyben a kényelem és az otthonosság kulturális ideájának változásáról is tanúskodik, azaz jól mutatja, hogy a bútorok jellegének, divatjának változása összefüggésbe hozható az életmód, az otthonhoz fűződő igények változásával, ami élennebb társas kapcsolati étellel is együtt járt. Egyértelműen megjelenik tehát az az összefüggés, hogy a bútortervezésben bekövetkezett szembetűnő változások és a

formálódó társadalmi felfogás kéz a kézben járt egymással, és a társasági életre vonatkozó kényelem, otthonosság és intimitás fogalom átalakulásával is.

A környezetpszichológiai szakirodalom ez a jelenséget úgy írja le, hogy a helyek és tárgyak nyilvánvaló hatást gyakorolnak a viselkedésre, ami azt jelenti, hogy két ember egy adott helyen gyakran egyformábban viselkedik, mint egy ember két helyen (Gump, 1990; Dúll, 2009). Az ökológiai pszichológia (Szokolszky és Dúll, 2006), mely a környezetpszichológia egyik előzménynek tekinthető, s ami az ember pszichés jelenségeit következetesen környezetbe ágyazott funkcionális egészként tekinti, ezt az affordancia-elmélettel (Gibson, 1979) szemlélteti. Eszerint a környezet egyes elemei, például a tárgyai, olyan funkcionális tulajdonságokkal rendelkeznek, melyek egyes cselekvésekre vonatkozóan megengedő jelleggel rendelkeznek. Vagyis bizonyos tevékenységeket megkönnyítenek, ezáltal elősegítenek, serkentenek, míg másokat gátolnak. Minden tárgy egyszerre több cselekvést is felkínálhat, ezek közül a használó mindenkor eldönti, melyik a számára fontos és kihasználható affordancia. A kanapé kényelmes, puha ülőfelülete például az elengedést lehetővé tevő hátradőlést és a kellemes kartámasztást is biztosító affordanciával bír, azaz hosszan elidőző, kényelmes ücsörgésnek enged teret, sőt erre a cselekvésre készíti, hívja az embereket.

Az egyes korszakok bútorzata nemcsak a kor társadalmi struktúrájának hű képe, de leképezi a családi viszonyokat is. Amikor megváltozik az egyén viszonya a családhoz, a társadalomhoz, változik a berendezési tárgyak stílusa is – mutat rá Baudrillard (1968). Ez az ember-környezet tranzakció egyik alapvetését jeleníti meg, miszerint a fizikai környezet tükröz és alakít, értékeket reprezentál, és az életvitel számára mintaként is szolgál (Dúll, 2009). Ez az összefüggés a környezetpszichológiai vizsgálódások egyik kiemelt kutatási területévé vált, és sokfelé elvezethet: az otthon mint a szelf szimbóluma felé (Cooper-Marcus, 1995), az otthon szimbolikus anyaként való szemléléséhez (Bettelheim, 1979) vagy akár az otthon terében leképeződő családi viszonyok vizsgálatához (pl. Túry, Dúll és mtsai, 2006).

Az olvasás potenciális tere

A kanapé születési körülményeinek számbavétele után a negyedik fejezetben Kravis a 19. századi festészeti hagyományokat, s azon belül is a fekvő, olvasó nő alakját veszi szemügyre. Ez a téma az ókori tradíciók után a 19. században vált a portréfestészet újra kedvelt témájává, nem nélkülözve az erotikus vonulatot sem. Ugyanakkor a fekvő, olvasó nő tematikája több területet is érint. Fontos megemlíteni, hogy a bútortervezési változások nemcsak a kényelemre, az otthonosságra és a társasági élet jellemző formáira hatottak, hanem az öltözködésre és az illemre is, különösen a nők esetében. Ha az öltözködést tekintjük, könnyű belátni, hogy mennyire alapvető volt ezek párhuzama, hiszen szoros miderben nem lehetett kényelmes kanapékon ellazulva társalogni vagy pihenni. Tehát a ruhák szabásának lazulása, a kemény és a feszesre húzott fűző használata helyett a melltartók és a puhább fűzők térhódítása is szorosan összefüggött a kényelmesebb bútortervezési irányelvekkel és a társas élet otthoni térben történő fellendítésével. De a ruhák szabásvonalának lazulása még nem volt

ellegendő a változáshoz, hiszen a mások jelenlétében történő fekvő testhelyzet, illetve a „fekvő beszéd” antik világbeli tündöklése után egyértelműen hanyatlásnak indult, s a nyugati világban a 18. század hajnaláig egyenesen erkölcstelen tettnek minősült, ezért a társas életben elképzelhetetlen testhelyzet volt. Az 1700-as évek hoztak változást ebben is, ekkor nyert újra létjogosultságot a fekvő testhelyzet a társas érintkezés keretein belül is, s ezzel forradalmasította is a meghitt beszélgetés gyakorlatát. Ez persze nem következhetett volna be a fentebb már említett szükségszerű kulturális-társadalmi változások nélkül, de mindenképpen jelentékenyen hozzájárult a pszichoanalitikus pszichoterápiás szetting létrejöttéhez. Tehát fontos kiemelni, hogy a bútortervezési gyakorlat változása, az otthonosság, a kényelem térhódítása, a ruhavonalak és az erkölcsi normák lazulása egyaránt kellett ahhoz, hogy a mások jelenlétében zajló fekvő beszéd elterjedhessen.

A barokk korszakban a fekvőhelyeknek szabályos kultusza alakult ki, a társasági életnek is gyakori színterévé vált az ágy, például az udvarhoz tartozó hölgyek rendszerint ágyban fekvé fogadták a vendégeiket (S. Nagy, 1993). A 18. századi olvasó nők ábrázolása a festészetben ugyanakkor erősen szexualizált motívumokkal dolgozott. Ez a pszichoanalízis szempontjából is izgalmas kérdéskör, de az talán még különösebb, ami a háttérben áll, mert ez nem más, mint az olvasás aktusa. A korabeli elképzelés szerint ugyanis az olvasó nő akarnok, önfejű, romlott fantáziájú, amit a külső közvetítés és direkt magyarázat nélkül érkező irodalmi élményei okoznak, melyek a kor vélekedése szerint az egyik legnagyobb bűnnel jártak együtt: a saját gondolatok keletkezésével (Bollmann, 2008). Így hát érthető, hogy ez a típusú „fekvő beszéd” a tárgyalt korszakban erősen nonkonform jelenség volt, s ez lett a pszichoanalízis alapja is: a mások (értsd: a könyv vagy annak szerzője) jelenlétében való megerősítése annak, hogy saját elménk, saját gondolataink vannak. Heidenreich (2005) írja *Az olvasó nők veszélyesek* című (Bollmann, 2008) kötet előszavában, hogy az olvasás az egyedüllét nagy öröme, amikor a szerző gondolataival és a saját fantáziánkkal vagyunk egy elképzelt saját térben. A személyiség kibontakozásához tehát szorosán hozzákapcsolja az olvasást. Bollmann (2008) az olvasás közben befelé figyelő, szabadon lebegő figyelemmel elmélkedő olvasó nőről ír, aki olvasás közben egy saját térbe lép át, saját képet alakít ki magának a világról, fantáziájában tovább szövi az olvasottakat, és gondolatai nem feltétlenül követik a férj, az apa vagy a társadalom normáit (Bollmann, 2008). Ez a leírás a terápiás térben keletkező átmeneti tér tapasztalatáról is szólhatna, olyannyira hasonló az élmény. Tehát mindkét esetben egy sajátos térbe, a winnicotti potenciális térbe kerül az ember, ahol egy nonkonform működésmód mentén funkcionál abban az értelemben, hogy gyakran a normáknak ellenmondó gondolatok elképzelésére, sőt akár megfogalmazására is sor kerül.

A másik fontos közös szál, az erotika, úgy kapcsolódik az olvasáshoz, hogy Kravis a nők és az irodalom viszonyát eleve erotikus jelenségként írja le, a kötetben ezt meztelenül olvasó női ábrázolásokkal illusztrálja. Ennek háttérében a korabeli, olvasással kapcsolatos hiedelmek állhattak. Karl G. Bauer 1791-es írását idézi Bollmann (2018, 25.): „»Olvasás közben minden testmozgás szünetel, s ehhez társul a képzetek és érzetek erőteljes váltakozása«, ennek következtében pedig »petyhüdség, nyálkásodás, felfújódás, és elzáródások lépnek fel a belekben, ami tudvalevőleg mindkét nemnél [...] hatással van a nemi szervekre«. Vagyis aki sokat olvas, felfingerli

magát, és hajlamosabb az onániára.” Ugyanakkor azt is feltételezik, hogy az erotikus érzelmek felszabadulásának és az aktfestészet elterjedésének okai között markánsan szerepel, hogy végre rendesen lehetett fűteni a lakásokat, s ez lengébb öltözetet is megengedett (S. Nagy, 1993).

A kényelem medikalizációja

A kanapénak, mely a 18. században még a kényelem és a jóllét szimbóluma volt, a 19. században már más funkciók jutottak osztályrészül, azaz sorsát, használatát ismét a tágabb kontextus, a történelmi-politikai helyzet alakítja. Kravis az ötödik fejezetben a kanapé jellegű ágyak, fekhelyek új funkcióját boncolgatja, s azt a folyamatot ecseteli, amelyet a kényelem medikalizálódásának nevezett el. Itt lép be a kanapé történetébe markáns szereplőként az orvostudomány, s az a jelenség, amikor kényelem és gyógyítás összetalálkozott, és drámai növekedésnek indult a különböző testhelyzetekbe állítható nyugágyak gyártása. Ennek oka egyrészt a háborús sebesültek és rokkantak ápolása és gyógyítása során igencsak praktikusnak bizonyuló bútordarab széles körű elterjedése volt, másrészt a burzsoázia jóllétének növekedésével párhuzamosan divatossá váló vízparti nyaralásokon is a hasonló típusú hordozható fekvőszékek, nyugágyak terjedtek el. A 19. században a kanapét az orvoslás szolgálatába állította a korszellem, a háborúk és a fertőző betegségek (tébécé, szifilisz, malária, köszvény) elterjedése és ezek gyógyítási szándéka. A vízparti nyaralások is sok esetben medikalizálódtak, hiszen a friss levegő, a napozás, a szabadban való fekvés egészségmegőrző vagy akár gyógyító tevékenységgé, gyógyulási helyzetté vált. Ezzel a jelenséggel a fekvő testhelyzetek száma, gyakorisága is jelentősen megnőtt a 19. század elejétől.

A kényelem medikalizációjától már csak egy kis lépés a pszichiátriai ellátás, melynek részleteit a hatodik fejezetben boncolgatja a szerző. A 19. század pszichiátriai gyógyító tevékenységei között döntően a fekvő testhelyzetet preferálták, a kényelem és a pihenés egészségregeneráló hatására építettek. Az alkalmazott szomatikus és szuggesztív terápiák (hipnózis, hidroterápia, bőrelektroterápia, fényterápia, diétás kezelés, pihenőkúrák, masszázs) is mind fekvő testhelyzetet igényeltek, így észszerűnek tűnik, hogy a korabeli gyógyulók és gyógyítók fejében a fekvő testhelyzet a gyógyulással asszociálódott. A korabeli hipnotikus terápiák is hangsúlyozták a nyugodt, csendes környezetet, még akár a terápiás ülés (fekvés) alatti elalvásra is bátorították a pácienseket. Tehát a háztartásokban immár jó ideje jelenlevő kényelem és komfort ideáját igyekeztek a gyógyászatba is átmenteni, ami az intézményesített otthonosság felé vezető első lépéseket teremtette meg.

A történelmi áttekintés végére érve Kravis megállapítja, hogy a pszichoanalitikus terápia fekvő helyzetének elterjedése egyrészt a szanatóriumi és elmeorvosi szomatikus terápiák hagyományaiból, másrészt a kényelem és bensőségesség kulturális hagyományából táplálkozik, melyek így a kényelem medikalizálódásához vezettek.

Miről árulkodik a terapeuta kanapéja?

Kravis a 7. fejezetben ismét Freud kanapéjához kalauzolja az olvasót, és bemutatja, hogy az analitikus magánpraxisának megnyitása óta (véltetően 1886-tól) használta a bútordarabot a kezelésekhöz. A pszichoanalízis iránt kicsit is érdeklődők számára jól ismert díványát, melyet a Berggasse 19. szám alatti rendelőjében évtizedekig használt, egykori páciense, Madame Benvenisti ajándékozta neki valamikor 1890 körül. A kanapét borító – a századforduló Nyugat-Európájában nagyon divatos és népszerű – kilimszőnyeggel pedig apja, Moritz Freud lepte meg fiát eljegyzése alkalmából. A szoba berendezésében szerepet játszhatott Freud belső terek és bútorok iránti fokozott érdeklődése is, mely véltetően abból fakadt, hogy szegény családból származván lenyűgöző hatást tettek rá a Ringstrassén álló paloták enteriőrjei, azoknak a gazdag pácienseinek az otthonai, akiket eleinte az otthonukban kezelt.

A 8. fejezetben Kravis (Winnicott elmélete alapján) annak fejtegetésébe kezd, hogy az analitikus rendelő berendezése, a dívány éppúgy az analitikus személyének kivetülése, tudattalan nonverbális önreprezentációja, mint ahogy a viselkedése és a ruházata is. Mindez számot ad arról, mik az értékei, esztétikai választásai, amelyek nem elkülöníthetők a személyes értékeitől. Ugyan a kötet nem tesz említést a Bálint házaspárról, akik 1939-ben az áttételről és viszontáttételről gondolkodva fejtették ki az analitikus tárgyi környezetének, rendelője fizikai terének fontosságát, megfogalmazva azokat a gondolatokat, amelyek a környezetpszichológus kutatókat is foglalkoztatják. A tanulmány azt veti fel, hogy az analitikus semleges magatartásának, viselkedésének ellenpontja lehet az informatív tárgyi környezet. A rendelőben – meglátása alapján – sok tényező informálhat a személyiségéről. Elképzelése szerint a terápiás óra helyszínéül szolgáló szoba el- és berendezése, kialakításának jellege, a bútorok megválasztása rendkívül beszédes az analitikus személyére vonatkozóan. Mászt szűr le a páciens az analitikusáról, ha rendelője egy dolgozószobára, s megint mászt, ha pl. egy nappalira emlékeztet. A kanapé jellege, annak kényelmes vagy kényelmetlen volta, szélessége, magassága is árulkodhat a személyiségéről. A párna is lényeges momentum, hiszen alkalmazásának olyan sok módja van, s ki-ki saját elképzelése szerint alakítja ki a használatát. Egyes analitikusok naponta cserélik, van, aki minden páciens számára külön huzatot tart fenn, mások pedig mindenki számára ugyanazt használják, s ha koszos lesz, egyszerűen lecserélik a huzatot. A rendelő tisztaságának fontossága egy páciens-álm alapján volt értelmezhető Bálinték számára. Az analitikus fotelje, a szoba fényei, megvilágítása mind-mind igen sokatmondó a kliensek számára.

Ezek a gondolatok köszönnek vissza már a korai környezetpszichológiai kutatásokból is, melyek a környezet fontosságát hangsúlyozzák, vagyis hogy az egyén helyek, dolgok és tárgyak által is meghatározza magát. Proshansky és munkatársai (1983) szerint a szelfidentitás kialakulásában nemcsak a fontos másiktól, de a helyektől, dolgoktól, tárgyaktól is elhatárolja magát az ember. Greenwald és Pratkanis (1984) James gondolatára hivatkozva írják tanulmányukban, hogy az én egyik része az empirikus én, melynek fontos alstruktúrája a materiális én, amely magában foglalja az ember testét, ruházatát, otthonát, tárgyait, s mindehhez való viszonyát, szeretetét, birtoklását, díszítését is. Sadalla és munkatársai (1987) szerint környezetünk,

otthonunk berendezése informál arról, hogy milyen a személyiségünk: a házak típusa, berendezése közvetít a lakók személyiségéről, szociális státuszáról, esztétikai értékéről.

Goldsmith (2009) Modellre (1990) hivatkozva írja, hogy a terápiás szetting a pszichoanalitikus kezelés fontos alapját képezi, egyfajta megtartó, „holding” funkcióval bír a páciens számára, hasonlóképpen, mint amikor csecsemőként anyja ténylegesen átkarolta. Elkerülhetetlenül jelentéssel bír és telik meg, s a terapeuta és a beteg közti interperszonális kapcsolat egyik fontos aspektusát alkotja. Ma már az analitikus reakcióit sem csupán a páciens által rávetített fantáziáknak tartjuk, nem tekintjük az analitikust üres, visszatükröző felületnek, hanem külön személyiségként tekintünk rá, a kezelésre pedig interaktív folyamatként. A páciens áttételében megjelennek a terapeuta személyiségjegyei, azaz „használja” azt (Goldsmith, 2009, 31.). Modell (1976) elmélete alapján Goldsmith (2009) a szettinget a terápiás tevékenység valódi alkotóelemének, nem csupán háttérének tartja, amely egy új tárgykapcsolat lehetőségét nyújtja a páciensnek. Noha a szetting fogalmában nem kerültek részletezésre a tárgyi, környezeti elemek, Lőrincz (2009) Goldsmith (2009) cikkéhez írt kommentárjában kicsit nagyobb hangsúlyt kapnak. Meglátása szerint a terápiás teret a páciensek a terapeutával azonosítják, a terapeuta kiterjesztésének tekintik. Ez egybevág azzal, hogy Belk (1992) elmélete szerint a környezet fontos tárgyai iránt érzett kötődés azzal jár, hogy az adott tárgyakat bevonjuk a kiterjesztett énjünkbe, illetve annak a kiterjesztett énjébe, akihez tartozónak véljük, ezáltal akár az identitás fontos részévé is válhatnak. A rendelő is sok esetben erőteljesen magán viseli a benne dolgozó szakember karakterét, személyes és szakmai érdeklődését. Ennek érdekében szerencsés, ha a terapeuta a rendelő berendezéséről és használatáról ugyanolyan belső képet alakít ki, mint a szetting többi eleméről, így megfigyelhetővé válnak azok a szokatlan magatartásformák, melyek a terápiás térhez való viszonyában az adott páciensre jellemzőek lesznek.

Az utolsó, összegző fejezetben Kravis a kanapé ikonikus státuszának hagyományait az intimitás, valamint a szenvedés és gyógyítás hagyományaiban gyökerezteti, és olyan jelentésekkel ruházza fel, mint a luxus, az intimitás, a gyógyítás vagy az erotikus szabadság. A kanapé – némi képzavarral élve – ajtót nyit számunkra egy olyan önmagunkról szóló diskurzushoz, melyben az analitikus és az analizált egy együttes „határsértést” követ el, amennyiben megszegik a társalgás társadalmi normáit. Ebben a „bűnrészességben” éppen a kanapé lesz az intimitás és a távolságtartás helye is, hiszen egyszerre biztosítja az önmagunkban való elmerülés szabadságát, de a másikkal való szemkontaktus hiányát is. Így maga a testtartás és a kanapé lesz az, ami a közelséget és a távolságot szabályozza, lehetőséget adva arra, hogy az önfelfedezés kulturális narratívájának részévé váljon.

A pszichoterápiás tér fizikai környezete iránti érdeklődés fellendülése

Nathan Kravis könyve témáját tekintve mindenképpen újszerűnek mondható, és úgy tűnik, hogy belesimul abba az ezredforduló környékén keletkező hullámba, amely

fokozott érdeklődést tanúsít a pszichoterápiás terek fizikai környezete iránt. Ugyanakkor más felütéssel és más fókusszal teszi, mint az előtte és utána megjelent munkák, amelyek egyike sem helyezi ilyen széles történelmi, mentalitástörténeti kontextusba, és nem is tágítja ki ennyire a kutatás keretét. A többi könyv sokkal koncentráltabban közelít a pszichoanalízis rendelői terei és szettingjei felé; ilyen például Claudia Guderian a témában eléggé úttörőnek számító 2004-es *Magie der Couch (A kanapé varázsa)* című kötete. A könyv nagyrészt német nyelvterületen dolgozó pszichoanalitikusok rendelőjének teréről, a kanapé-fotel szettingről közöl fotókat és leírásokat, az analitikusokkal zajló hosszabb-rövidebb, a dívány és története körül forgó beszélgetéseket. Vélhetően ez a kiadvány inspirálhatta az USA-ban élő Sebastian Zimmermann, aki Guderianhoz hasonlóan szintén pszichoanalitikus és fotográfus. 2014-ben jelent meg *Fifty Shrinks* című fotó- és esszégyűjteménye, mellyel szintén a pszichoanalízis fizikai tereire irányította a figyelmet. Guderian munkájához képest Zimmermann kötete sokkal inkább a terapeuta saját „élőhelyéhez” való viszonyáról, illetve a terapeuta, a páciens és a környezet közötti dinamikus triádról szól. Elizabeth Danze építész bevezető esszéjében megfogalmazott sorai valódi környezetpszichológiai szemlélettel íródtak, hiszen a terápiás teret nem pusztán passzív háttérként gondolja el, hanem nagyon is aktívnak nevezi a munkafolyamatot tekintve is. Ebben is Guderian (Intelmann, 2004) feltáró munkájára épít, ugyanis az iroda, a vizsgáló helyiség, a gyóntatószék és a fészek ötvözeteként festi le a terápiás teret.

Mindezeket túl pedig *In the Shadow of Freud's Couch. Portraits of Psychoanalysts in Their Offices* címmel, 2020-ban Marc Gerald amerikai pszichoanalitikus pszichiáter tollából jelent meg egy izgalmas kiadvány, amely hatvan fotóval és leírással ábrázolja az analitikusok és rendelőjük kapcsolatát. Ezek a hosszabb szövegek egyszerre memoárok, önelemzések, esettanulmányok és történeti leírások. Az írások a kortárs pszichoanalízis jelenlegi álláspontját is híven tükrözik, amelyben explicit módon nem jelenik meg ugyan a környezetpszichológia, de szemléletében sok szempontból mégis markánsan magában hordozza ezt a megközelítést.

Felhasznált irodalom

Bachelard, G. (1963). *A tér poétikája*. Ford. Bereczki Péter. Budapest: Kijárat Kiadó, 2011.

Bálint M. – Bálint A. (1939). Az áttételről és viszontáttételről. In: Bálint: *Elsődleges szeretet és pszichoanalitikus technika II.* (62-69). Budapest: Animula, 1999.

Baudrillard, J. (1968). *A tárgyak rendszere*. Ford. Albert Sándor. Budapest: Gondolat, 1987.

Belk, R. W. (1992). Attachment to possessions. In: I. Altman, S. M. Low (ed.), *Place Attachment* (37-61). New York: Plenum Press.

Bion, W. (1962). *Learning from Experience*. New York: Basic Books.

- Bergstein, A.** (2013). Transcending the caesura: reverie, dreaming and counter-dreaming. *International Journal Psychoanalysis*, 94(4): 621-44. DOI: [10.1111/1745-8315.12055](https://doi.org/10.1111/1745-8315.12055)
- Bettelheim, B.** (1979). A lelki egészség és a várostervezés. In: Uő: *A végső határ* (141-168). Ford. Szilassy Zoltán. Budapest: Európa, 1988.
- Bordin, E. S.** (1966). Free association: An experimental analogue of the psychoanalytic situation. In: L.A. Gottschalk, A.H. Auerbach, (eds.), *Methods of Research in Psychotherapy* (189-208). New York: Appleton-Century-Crofts.
- Bollmann, S.** (2008). *Az olvasó nők veszélyesek*. Ford. Sáróssi Bogáta. Budapest: Scolar.
- Cooper-Marcus, C.** (1995). *House as a Mirror of Self: Exploring the Deeper Meaning of Home*. Berkeley, CA: Conari Press.
- Düll A.** (2009). *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest: L'Harmattan.
- Epstein, H.** (2018). Book Review: "On The Couch" — A Beautiful Visual Tour. <https://artsfuse.org/172585/book-review-on-the-couch-a-beautiful-visual-tour/>
- Fairbairn, W. R. D.** (1958). On the Nature and Aims of Psycho-analytic Treatment. *International Journal of Psychoanalysis*, 39: 374-385.
- Gedo, J. E.** (1995). Channels of Communication and the Analytic Setup. *Psychoanalytic Inquiry*, 15: 294-303.
- Gerald, M.** (2020). *In the Shadow of Freud's Couch. Portraits of Psychoanalysts in Their Offices*. London, New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Gibson, J. J.** (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. New York: Psychology Press, 2015.
- Goldsmith, G. N.** (2009). Terápiás elrendezés (szetting) és az áttétel a pszichoanalízisben. Ford. Pető Katalin, Lőrincz Zsuzsa. *Pszichoterápia*, 18(2): 27-36.
- Greenwald, A. G. – Pratkanis, A. R.** (1984). Az Én. Ford. Ülkei Zoltán. In: László J. (szerk.), *Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából II.* (205-252). Budapest: Tankönyvkiadó, 1992.
- Guderian, C.** (2004). *Magie der Couch. Bilder und Gespräche über Raum und Setting in der Psychoanalyse*. Stuttgart: Kohlhammer, 2017.
- Gump, P. V.** (1990). The short history of the Midwest Psychological Field Station. *Environment and Behavior*, 22: 436-457.
- Heidenreich, E.** (2005). A veszélyről, mely abból fakad, ha a nők túl sokat olvasnak. Előszó. In: S. Bollmann: *Az olvasó nők veszélyesek*. Budapest: Scolar, 2008.
- Hernádi M.** (1982). *Tárgyak a társadalomban. Bevezetés a tárgyak rendszerébe*. Budapest: Kozmosz könyvek.

- Holahan, C. J.** (1982a). A környezeti észlelés. In: Dúll A., Kovács Z. (szerk.), *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (27-46). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.
- Intelmann, geb. Guderian, C. M.** (2004). Der Raum in der Psychoanalyse: Zur Wirkung des Raumes auf den psychoanalytischen Prozess. *Dissertation, LMU München: Faculty of Psychology and Educational Sciences*. <https://edoc.ub.uni-muenchen.de/1794> DOI: [10.5282/edoc.1794](https://doi.org/10.5282/edoc.1794)
- Jacobson, J.** (1995). The analytic couch: Facilitator or sine qua non? *Psychoanalytic Inquiry*, 15: 304-313.
- Kravis, N.** (2017). *On the Couch: A Repressed History of the Analytic Couch from Plato to Freud*. Cambridge, MA, London: MIT Press.
- Lőrincz Zs.** (2009). A terápiás rendelő, mint a szetting része. Kommentár G. N. Goldsmith tanulmányához. *Pszichoterápia*, 18(2): 37-38.
- Modell, A. H.** (1976). "The Holding Environment" and the Therapeutic Action of Psychoanalysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 24: 285-307.
- Modell, A. H.** (1990). *Other Times, Other Realities: Toward a Theory of Psychoanalytic Treatment*. Cambridge: Harvard University Press.
- Proshansky, H. M. – Fabian, A. K. – Kaminoff, R.** (1983). Place–identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3: 57-83.
- S. Nagy K.** (1993). „Pompázik fénnel a ház...” *Képes lakásbelső-történet*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Sadalla, E. K. – Vershure, B – Burroughs, J.** (1987). Identity Symbolism in Housing. *Environment and Behavior*, 19(5): 569-587.
- Schachte, J. – Kächele, H.** (2010). The Couch in Psychoanalysis. *Contemporary Psychoanalysis*, (46)3: 439-459. DOI: [10.1080/00107530.2010.10746071](https://doi.org/10.1080/00107530.2010.10746071)
- Szabó M.** (2023). Álomfejtés és gyógyítás az ókori Görögországban *Magyar Orvosi Nyelv*, 1: 15-22. <https://doi.org/10.61333/mony.v23i1.12600>
- Szokolszky Á. – Dúll A.** (2006). Környezet – pszichológia. Egy ökológiai rendszerszemléletű szintézis körvonalai. In Dúll A., Szokolszky Á. (szerk.), *Környezet – pszichológia* (9-34). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tóth-Varga V.** (2019). *A pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvek környezetpszichológiai aspektusai*. PhD-értekezés (témavezető: Dúll Andrea). Budapest: ELTE.
- Tóth-Varga V. – Dúll A.** (2019). A térhasználat jellegzetességei a pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvekben. A holding és handling funkciók megjelenése a szociofizikai környezetben. *Alkalmazott Pszichológia*. 19(3): 7-31.
- Tuan, Y. F.** (1977). *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.

- Túry F. – Dúll A. – Wildmann M. – László Zs.** (2006). Családlátogatás az evészavarban szenvedőknél – környezetpszichológiai megfontolások. In: Dúll A., Szokolszky Á. (szerk.), *Környezet-Pszichológia* (53-66). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Winnicott, D. W.** (1960a). A szülő-gyerek kapcsolat elmélete. Ford. Winkler Edit. *Kézirat*.
- Winnicott, D. W.** (1960b). The Theory of the Parent-Infant Relationship. *International Journal of Psycho-Analysis*, 41: 585-595.
- Winnicott, D. W.** (1962). Én-integráció a gyermeki fejlődés során. In: Péley B. (szerk.), *D.W. Winnicott: a kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok* (120-125). Budapest: Új Mandátum, 2004.
- Zimmermann, S.** (2014). *Fifty Shrinks*. New York: Sebastian Zimmermann.